

თანდებულად გამოყენებული ზოგი ზმნისართის ერთი
ფუნქციისათვის

თანამედროვე ქართულ სალიტერატურო ენაში ზოგიერთი ზმნისართი (იგივე ზმნიზედა) იხმარება დამოუკიდებლადაც და თანდებულის ფუნქციითაც. „ზმნიზედა ზმნის წყვილის ცალია, მასთან სახმარებელი და მისი მსაზღვრელი... მაგრამ ამასთანავე ჩვეულებრივია ზოგი ზმნიზედის გამოყენება თანდებულის ფუნქციით“¹.

შდრ., ერთი მხრივ, ზმნასთან სინტაგმატურად დაკავშირებული ზმნისართები: ზემოთ ავიდა, გარშემო უვლის, გვერდით დაუჯდა, პირდაპირ უთხრა, შემდეგ გეტყვი, აქეთ წამოვიდა... და, მეორე მხრივ, სახელთა ნათესაობითი ან მიცემითი ბრუნვის ფორმებზე დართული თანდებულები: სახლს||სახლის ზემოთ, ჩის გარშემო, მალაზიის გვერდით, სკოლის პირდაპირ, ცოტა ხნის შემდეგ, მას აქეთ და მისთ.

„საზოგადოდ თანდებულის ფუნქციას იძენენ ადგილისა და დროის ზმნიზედები“².

ამგვარი ზმნისართები ართკუ ცოტაა ქართულში. მათ შორისაა ანტონიმური ზმნისართები — წინ და უკან. ამ ზმნისართებმა შეიძლება ადგილზედაც მიუთითონ და დროზედაც. ეს დამოკიდებულია თვით არსებითი სახელის მნიშვნელობაზე: ადგილის აღმნიშვნელ სახელებთან ეს თანდებულები ადგილზე მიუთითებენ (სახლის წინ, სკოლის უკან), ხოლო დროის აღმნიშვნელ სახელებთან (დღე, თვე, წელი, ხანი...) — დროზე (ერთი საუკუნის წინ(ათ), ცოტა ხანს||ხნის უკან).

წინ სიტყვის შესახებ სამეცნიერო ლიტერატურაში აღნიშნულია: „წინ (წინა) ადგილის ზმნიზედაა, მაგრამ გაორკეცებული წინწინ ან წინდაწინ დროს აღნიშნავს. დროსვე აღნიშნავს წინათ, რომელიც მი-

1 ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, თბ., 1973, გვ. 603.

2 იქვე, გვ. 604.

ღებულისა „წინაით“ ფორმისაგან. დროული გაგება აქვს აგრეთვე უწინარეს-საც (შემოკლებით: უწინ), რომელშიც წინა შედის (*უ-წინა-რე-მს-ი). დროული გამოყენება აქვს მას აგრეთვე ასეთ სიტყვებში: ვუშინისწინ, შარშანისწინ³.

ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში წინ სიტყვის დროითი მნიშვნელობა ასეა განმარტებული: „თავში, სათავეში, დასაწყისში; უფრო ადრე, რისამე მოხდენამდე“⁴. განსაზღვრის მეორე ნაწილის საილუსტრაციოდ მოყვანილია სათანადო ნიმუშები:

ეს ფულები საქართველოს მუზეუმს უნდა ვუანდერძოო სიკვდილის წინ“ (ე. გამს.).

სუბონის წინ კაპიტალურად შეკეთდა... წყლის გაყვანილობა („კომ.“).

ანალოგიურადვეა განმარტებული ადიექტური მნიშვნელობაც წინა სიტყვისა: „რაც წინათ, სხვაზე ადრე იყო, — წინანდელი, ადრინდელი“⁵.

რაც შეეხება წინ სიტყვის ანტონიმურ უკან სიტყვას, მისი დროითი მნიშვნელობა ასეა განმარტებული: „შემდეგ, მეორე“⁶. ამ განმარტებასაც ახლავს სათანადო ნიმუშები:

რამდენსამე წლის უკან, როცა ვაშლი ამოვიდა და ნაყოფი მოიხსა, მეფემ დაიბარა მგბაღე (ი. გოგება).

ცოტა ხანს უკან ჩემმა ორმა ბიძამ ბაკის კარებთან ერთი სხვა ურემიც მოაგორა (ნ. ლომ.).

მაშასადამე, წინ და უკან ერთმანეთს უპირისპირდება არა მარტო ადგილის მნიშვნელობით, არამედ დროითი მნიშვნელობითაც.

უკანასკნელ ხანებში ქართულ პრესაში (რომელშიც მხატვრული ლიტერატურაც იბეჭდება ხოლმე) თავი იჩინა თანდებულებად გამოყენებული ანტონიმური წინ და უკან სიტყვების სინონიმური ხმარების ტენდენციამ, უფრო ზუსტად, უკან სიტყვის საპირისპირო მნიშვნელობით ხმარების ტენდენციამ. მაგალითად:

ჩემი ესპანური შთაბეჭდილებანი მინდა დავიწყო სიტყვებით, ოთხი წლის უკან რომ დავწერე არგენტინის მსოფლიო საფეხბურთო ჩემპიონატის შემდეგ („ცისკ.“).

მისი პირველი ნიშნები არცთუ დიდი ხნის უკან გამოჩნდა... („ახ. კომ.“). ერთი კვირის უკან მე ჯერ კიდევ თბილისში ვიყავი! („ახ. კომ.“).

³ ა. შანიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 598.

⁴ ქეგლ., ტ. VIII, თბ., 1964.

⁵ ქეგლ., იქვე.

⁶ ქეგლ., ტ. VI, თბ., 1960.

ზუგდიდელთა წარმატება მით უფრო სასიამოვნოა, რომ მათ დაიბრუნეს სამი წლის უკან დათმობილი ჩემპიონის საპატიო ტიტული („მებრძო“).

შენ ისევე მიჰყვები ატლანტის ოკეანეს, როგორც ხუთი საუკუნის უკან კოლუმბი და მისი თანამგზავრები მიჰყვებოდნენ („ახ. კომ.“).

რამდენიმე წლის უკან მე და ვახუშტი ზევსურათში წავედი, საქართველოს მთიან მხარეში, კავკასიონის მთებთან. ამას წინ უსწრებდა საინტერესო ამბავი („ახ. კომ.“).

ცოლი სულ ორი დღის უკან მოუკვდა („ცისკ.“).

[ქუთუნიამ]... ჯერ კიდევ სამი წლის უკან აუფორიაქა სული („ცისკ.“).

[ლაღოს] ეს წიგნი ორი თვის უკან მიაჩინეს სარედაქტოროდ („ცისკ.“).

სიტყვებს ქმნის, მით უფრო, ერთი და იმავე ავტორის ნაწერებში საპირისპირო მნიშვნელობის მქონე სიტყვების ხმარება ერთი და იმავე ფუნქციით. შდრ., მაგალითად:

ამ ხუთი წლის წინ ბერძენში აშენდა უზარმაზარი კაზინო („ცისკ.“, 1969);

და:

ამ რამდენიმე თვის უკან ვიმოგზაურე ამერიკის შეერთებულ შტატებსა და კანადაში („განთ.“, 1976).

ყველა აქ ჩამოთვლილ მაგალითში, რომელიც უკანასკნელი ათწლეულის პრესაშია დადასტურებული, უკან ნახმარია „წინათ“, „აღრე“-ს მნიშვნელობით. ეს გარემოება ერთგვარად საეჭვოს ხდის თანდებულებად გამოყენებული წინ და უკან სიტყვების ანტონიმურობას. ამიტომ საკითხის ნათელსაყოფად საჭირო ხდება დამატებითი მასალისა და არგუმენტაციის მოხმობა აღნიშნული სიტყვების ისტორიის გათვალისწინებით.

წინ და უკან სიტყვების „ძველი ფორმებია წინა და უკანა (ძველი ორთოგრაფიით: უკუანა), რომლებიც ზედსართაულადაც იხმარება“⁷ და წინდებულ-თანდებულის ფუნქციითაც. მათ იგივე დროითი მნიშვნელობა ჰქონდათ, რაც ამჟამად აქვთ.

1. წინ, წინა

ძველ ქართულში წინა-ს ენაცვლება „პირველ“, „პირველი“ და განიმარტება, როგორც „მოწინავე“, „წინაპარი“ ან „უწინარეს“⁸:

იყვნეს დღეთა მათ რღუნის წინათა (C); ...პირველ წყლით-რღუნისათა (DE) (მთ., 24, 38).

7 ა. შანიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 596.

8 სალექსიკონო ერთეულთა განმარტებისას და ილუსტრაციებისათვის გვეყრდნობით: ძველი ქართულისათვის — ილია აბულაძის „ძველი ქართული ენის ლექსიკონი“, თბ., 1973; ახალი ქართულისათვის — ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონს და მის სადოკუმენტაციო ფონდს.

სიკუდილის შენის წინა იქმოდე სიმართლესა (O, ზირ., 14, 16).

გლოცავ უკვე ყოვლისა წინა (I ტომ., 2, 1).

ითუნე შობისა წინავე წინაწარმეტყულებდა (პავლე თებ., 317).

წინაცა ეთქუ და აწცა წინაღწარ გეტყუ (II კორ., 13,2).

ამავე ფუძისაგანა მიღებული ძველ ქართულშივე ხმარებული რამდენიმე სიტყვა: უწინა (=პირველი), უწინარეს (=„წინააღწარ“, „პირველ(ად)“, უპირველესად), უწინარეს-ი შამა-ა (=პაპა), წინაით (=უწინ, პირველად, წინათ, „უწინარეს“), წინააღწარ, წინაწარ (=„უწინარეს“, „წინდაწინ“, უწინ, აღრე), წინანდელი (=პირველი, აღრინდელი).

ახალ ქართულში, — როგორც სალიტერატურო ენაში, ისე დიალექტებში, — წინა სიტყვის შემცველ იმავე თუ სხვა ლექსიკურ ერთეულებში — სიტყვებსა და გამოთქმებში — დროითი სემანტიკა არ შეცვლილა:

უწინ — წინათ, პირველად, მანამდე, უფრო აღრე:

ესლა რომ ტბაა, იმ ადგილას უწინ თურმე ხველეთი იყო (ე. ნინ.).

წინაზე — უახლოეს წარსულში, ცოტა ხნის წინ, ამას წინათ:

ბიცოლა მიწყრება... წინაზე დგამი მთხოვა და ვერ მივეცი (ნ. ლორთქ.).

წინაზე თქვენ ჩიოდით (ე. ნინ.).

წინავ — კუთხ. (ფშავ., ხევს.) — იგივეა, რაც წინათ:

წინავ კიდევ რა ვეჭირდა! — ამბობდა ნადირა (ვაჟა).

წინათვე — აღრევე, წინდაწინ; წინანდებური — უწინდელის-თანა, ძველებური; წინანდელი — უწინდელი, ის, რაც გარკვეული დროის წინ იყო ან მოხდა; უწინარეს — უპირველეს, უაღრეს; აღრევე, უფრო აღრე; უწინდებური — უწინდელი; უწინდელი — წინანდელი; წინაპარი — რამდენიმე თაობის წინ მცხოვრები სისხლით ნათესავი...

წინა ხშირად რთული ფუძის რომელიმე — პრეპოზიციური ან პოსტპოზიციური — კომპონენტია. მაგალითად:

ა. წინა ან მისი შემცველი ფუძე პრეპოზიციურია:

წინადროს — წარსულში, აღრე, წინათ:

ახალს რას იტყვიტ ტრფობაზე, რაც არ თქმულიყოს წინადროს (ი. გრიშ.).

წინადღეს — კუთხ. (აქარ.) — იგივეა, რაც გუშინწინ; წინალამეს, წინალამით — გასულ, განვლილ ღამეს; წინაპირველ(ად) — თავდაპირველად; წინა კვირა, წინაპირობა, წინამავალი, წინა(გან)ზრახვა, წინა(თ)გრძნობა... წინასაარჩევნო, წინასაგამოცდო, წინასამაიხო, წინასაიუბილეო, წინასადღესასწაულო, წინასაყრილობო... წინარევილუ-

ცაური (=რევოლუციამდელი), წინაქრისტიანული (=ქრისტიანობამდელი), წინარე ენა (=მონათესავე ენათა ადრინდელი ერთიანობა), წინარეისტორიული (=ისტორიამდელი)...

ამავე მნიშვნელობის მატარებელია ზედსართავი წინა შემდეგ შესიტყვებებში: წინა გამოცემა (=ადრინდელი გამოცემა, წინა წლები (=განვლილი წლები) და ა. შ.

ბ. წინ(ა) ან მისი შემცველი ფუძე პოსტაოზიციურია:

გუშინწინ, შარშანწინ; ამას წინათ (=უახლოეს წარსულში, ცოტა ხნის წინ, — ქველ), ამასწინანდელი; ომისწინა, ომისწინანდელი; თესვისწინა; უკანასკნელისწინა...

ამავე დროითი სემანტიკის მქონეა გამოთქმები: სპექტაკლის წინ (ან: სპექტაკლის დაწყების წინ) — სპექტაკლამდე; წასვლის წინ — წასვლამდე და მისთ.

2. უკან, უკანა.

უკან < უკუანა ზმნისართი, რა მნიშვნელობითაც უნდა ყოფილიყო იგი, ძველი ქართულიდან მოკიდებული, მუდამ უპირისპირდებოდა წინა-ს. ამ დაპირისპირებისათვის მნიშვნელობა არა აქვს იმას, ზმნისართული ფუნქციისაა ეს სიტყვები თუ ზედსართაულისა:

უკუანასა მას (|| შემდგომსა მას Q) დავიფიწებ და წინასა მას მივწუდები (ფლზ., 3, 13).

რომელი წინა უძლოდა და უკანა შეუღდა (C, მთ., 21, 19).

მრავალი იყვნენ წინანი უკუანა და უკუანანი წინა (მთ., 19, 30).

ეს დაპირისპირება ტრადიციით გადმოეცა ახალ ქართულს:

წინა კაცი უკანა კაცის ხილით (ანდ.).

გზა გაუნათოს სანლითა უნდა უკანას წინამა (ვაჟა).

წინ წყალი, უკან მეწყერი (ანდ.).

წინ მარტი მიჩან, უკან აბრილი... (ვაჟა).

ერთი დღით წინ ეტყოდი თუ უკან, ეს არ იყო... თავსატეხი (პ. ლომთ.).

წინა-ს უპირისპირდება აგრეთვე უკუანა-ს შემცველი რთული სიტყვა უკანაძკნელი:

მრავალი იყვნენ პირველნი უკუანაძკნელ, DE||მრავალი იყვნენ წინანი უკუანა (C, მრ., 10, 31).

ამ ფუძისაგან ნაწარმოები ძველქართული სიტყვების დროითი სემანტიკა ასე განისაზღვრება:

უკუანაძს — ნერმე, დაბოლოს;

შურ-ივე შურის-გებად... და უკუანაძს შეეძინე ერსა შესა.

უკუანასკნელ — „შემდგომად ამისა“, „მერმე“... ბოლოს:

უკუანასკნელ მოვიდეს (C) || შემდგომად ამისა, მერმე მოვიდეს (DE) (შთ., 25, 11).

მაშასადამე, უკან <უკუანა სიტყვის დროითი სემანტიკა უტოლდება შემდეგ, შემდგომ, მერმე სიტყვების სათანადო მნიშვნელობას და, ამდენად, უპირისპირდება წინა სიტყვის დროითს მნიშვნელობას.

დროის თვალსაზრისით ამავე სემანტიკის მქონეა უკან სიტყვის შემცველი სიტყვები ახალ ქართულშიც:

უკანასკნელი — ბოლო; ბოლოდროინდელი || ბოლოს ხსენებული, დასახელებული: **უკანასკნელ(ად)** — ბოლოს, საბოლოოდ; დასასრულს (ქეგლ)⁹.

თანდებულის ფუნქციით გამოყენება უკან ზმნისართის დროითს სემანტიკას არ ცვლის. მყარი შესიტყვება მას უკან ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში ასეა კვალიფიცირებული: მას შემდეგ, იმ დროიდან მოყოლებული.

ანტონიმური სიტყვების სინონიმურად ხმარებასთან დაკავშირებით ზემოთ მოყვანილი მაგალითები, უკანასკნელი ხანის პრესაში რომ შეგვხვდა, ორივე ანტონიმს — წინ და უკან თანდებულებს — თანაბრად როდი შეეხება: თანდებულად გამოყენებული უკან კი იხმარება წინ სიტყვის მაგივრად, მაგრამ არა პირუკუ: წინ მხოლოდ ერთი მაგალითით (=აღრე, უწინ, მანამდე) იხმარება, ამდენად, წინ თანდებულის უხვად ილუსტრირების საჭიროება არ არის. სამაგიეროდ, უფრო დაწვრილებით უნდა შევჩერდეთ ახალ ქართულში უკან სიტყვის თანდებულად გამოყენების შემოხვევებზე.

ახალ ქართულ სალიტერატურო ენაში, სამოციანელებიდან მოკიდებული ვიდრე ჩვენი საუკუნის შუა წლებამდე, უკან ტრადიციული მნიშვნელობით (=შემდეგ, მერმე, მოგვიანებით) არის ნახმარი და ისტორიულად ჩამოყალიბებული ეს მნიშვნელობა ერთადერთია ყველა კონტექსტში:

პატარა ხანს უკან, ორიოდ გონიერ ბაასის შემდეგ, თუნდ იმის მსგავსისა — როგორც ზემოხსენებულია, სადილობაც მოვიდოდა (ილია).

სამს თუ ოთხს თვეს უკან მოწმეების კიბზეა გაათავეს და მე დიდ სატუსალოში გამგზავნეს ჩვენ პატარა ქალაქს (ილია).

⁹ ამ სიტყვებს ეხმიანება აგრეთვე დიალექტური უკანიხან, რაც ზოგიერთ კილოში (აჭარულში, ინგილოურში) ნიშნავს: ბოლოს, საბოლოოდ; დასასრულს, — უკანასკნელად (იხ. შ. ნიქარაძე, ქართული ენის აჭარული დიალექტი, ბათუმი, 1971. ავტორი იმოწმებს შემდეგ მაგალითს: „სულ უკანიხან შაჰმერანი გამოვდა მეიდანზე“ (შ. ჭანაშვილი).

როცა სადილს უკან ლაზათიანად გამოიძინებდნენ ცოლ-ქმარნი... მაშინ კნენია დარეჯანი ერთ ბალან-გაცეივულ ხალიჩას ჩრდილში გააშლევინებდა და დაბრძანდებოდა ხოლმე თავმომწონე პატარძალივით თავდახურული, წარბებ-აჭიმული და გამოპრანჭული (ილია).

ორ დღეს უკან ჩვენი სოფლის ბოლოებში მივედით (ილია).

ლუიასაბი გადატრიალდა და პატარა ხანს უკან ერთი მადლიანი თავისებური ხვრინვა ამოუშვა (ილია).

...რა ილაპარაკეს მას უკან, არ ვიცი (ილია).

[ბავშვს] რამდენსაუე თვეს უკან კბილები ამოსდის ერთი მეორის შემდეგ (ი. გოგებ.).

იმე გამოქვაბულში პატარა ხანს უკან უშველებელი ლომი შევიდა (ი. გოგებ.).

ცოტა ხანს უკან სოსოს ტყვილი თითქოს სულ დუამდა (ი. გოგებ.).

ახლად წიბილი [ფუტკარი].. პატარა ხანს უკან მინდორში მიდის (ი. გოგებ.).

[ფრინველებმა] იციან, რომ ცოტა ხანს უკან თავიანთ... ქვეყანაში წამოსვლა მოუხდებათ (ი. გოგებ.).

ქართველებს... [ომი]... საქიროდ აღარ მიაჩნდათ მას უკან, რაც დადიანმა მორჩილება შემოუთვალა სვიმონ მეფეს (ი. გოგებ.).

...რამდენისამე დღეს უკან იჩეკებიან მატლებიც (ი. გოგებ.).

ორ დღეს უკან, ალექსანდრე თავისი ლაღით საქართველოსაკენ გაემგზავრა (რ. ერისთ.).

...ენიაზმა... კარები დააბაკუნა, მცირე ხანს უკან შიგნიდან დაუძახეს: „ენია ხარო?“ (რ. ერისთ.).

თორმეტს დღეს უკან მოვიდნენ [მეფე და ვეზირი] (რ. ერისთ.).

ვახშამს უკან ჩვეულებრივ ერთმანეთს გამოვივთხოვეთ და ჩვენს-ჩვენს ოთახში დასაძინებლად წავედით (ვაჟა).

ერთს საათს უკან ისე გახდა ჩემი ყანები, ნაყანარობასაც ვეღარ შეატყობდი (ვაჟა).

პატარა ხანს უკან პაპაჩემი ისეე დამშვიდდა და მითხრა (ვაჟა, თარგმ.).

ამ საგანზე კიდევ გექნება ცოტა ხანს უკან მკითხველთან საუბარი... (ვაჟა).

ეს პირველი ნაბიჯია... მას უკან ჩვენ დანარჩენზე ვიზრუნოთ (ვაჟა).

...ერთს საათს უკან აღარ ვიქნები, სულ დამავიწყდება მტერიც და მოკეთიცი... (ვაჟა).

არ გაუცრუვდა ნოეს იმედი და შვიდ დღეს უკან ჰაშნიციც ნახა (ვაჟა).

ერთი თვის უკან ჯავარა

ისევაც ჩამოიყვანეს (ზაჩ.).

ცოტა ხანს უკან პარკი მზად იყო (თ. რაზიკ.).

—...თავებო! — ცოტა ხანს უკან მოგვესმა ერთი ყვირილი და ღრიალი ხვრელიდან (თ. რაზიკ.).

მკათათვეში შუადღის უკან უფრო ცხელა (თ. რაზიკ.).

[არწივი] ორი კვირის უკან სრულებით გასაღდა (თ. რაზიკ.).

პატარა ხანს უკან... გამოჩნდა დიდი მოლურჯო მამალი ბატი (ნ. ლომ.).

[ტარშინა] მე... იმას მართმევს, რომლისგანაც მიველი დღეის უკან ცხოვრებასა (ეკ. გაბ.).

მართა... პატარა ხანს უკან შემოვიდა... გაოცებული (მ. გაბ.).

...ერთი თვის უკან სოფელში წავალთ... (შ. არაგვ.).

...ვახშამით უკან ჩვეულებრივ ხალვათათ მოისვენა (ვ. ბარნ.).

შუადღის უკან უბანშიც-კი აღარ ჩაიარა საჩხუბრად (ვ. ბარნ.).

სადილს უკან რიგზედაც უნდა შეგესვენა (დ. შახხ.).

ეს იყო... ერთის წლისა და სამი თვის უკან მის შემდეგ, რაც მე და
იმან ნაენობობა შეეწყვიტეთ (ი. ევალ.).

მე კი ორი კვირის უკან აშტრახანში უნდა წავიდე (ავქ. ცაგ.).

ვახშამს უკან გოვობმა სთხოვეს შანდუხას (მელან.).

მეგრამ ჩვიდმეტ წელიწადს უკან ჩემი ცხოვრება უცებ შეიცვალა
(ლ. არდ.).

პაპაში მიდის და პატარა ხანს უკან ისევ ბრუნდება (ქ. ლომთ.).

— სადილს უკან მე თვითონ ავალ ჩვენების სანახავად (ივ. მაქავ.
თარგმ.).

ვანდულების პირველი რაზმი შუადღის უკან გამოჩნდა (ივ. მაქავ.,
თარგმ.).

სენეჟსტს ცოტა ხანს უკან რომესპეერც მოჰყვა (ივ. მაქავ., თარგმ.).

სიკედლის უკან ძეგლიც კი აღგონ [კაცს]! კარგია თქვენმა მზემ
(ივ. მაქავ., თარგმ.).

ორი კვირის უკან მე შევეჩვიე... ინსტიტუტს (ქ. ბაქრ., თარგმ.).

...ორი საათის უკან მე მზად ვიქნები (ქ. ბაქრ., თარგმ.).

სადილთ-უკან მე კარგ გუნებაზე დავდექი და გადავწყვიტე თეატრში
წასვლა (ქ. ბაქრ., თარგმ.).

თანდებულისავე ფუნქციით და იმავე მნიშვნელობით იხმარება
უკან ქართულ დიალექტებშიც:

პატარა ხანთ უკანა და ახლა კიდავ წაუიდა თოლი მალა ი მწიბ-
ვილესა (დიალექტ., თუშ.).

დიდ ბრძოლის უკვენ დწმწე ციხეები-დ' ყველა გამწელტ, თუ რა-რა
ყოფილიყო-დ' ქალ-ზალ ტყვედ წწყსხ (დიალექტ., თუშ.).

ამის შემდეგ (შემგრ||უკვენ) წავიდავ სახლშიაო (დიალექტ., თუშ.).

იმის უკენ გიორწმიდა ოკრად დამჩალა და შატილითონ დაუჭერავ აღგი-
ლრ (დიალექტ., ხევს.).

მემრე მოიპარსავს, მეორე ხარჯის უკენა (დიალექტ., მთიულ.).

მოზელი ცოტა დროა გავლას უკან ცოშს მოუვლი (დიალექტ., ინგილ.).

და ხ წევნას უკან ნიჩბი ვანივეთ მარცოლს, ვტუმრავთ, მიეტანთ... სკლად-
ში (დიალექტ., ინგილ.).

გაწმენდას უკან ნავში ვსრტო, ზედ წყალ ვოსხამო (დიალექტ., ინგილ.).

მუგუტა წიმა შუალამის უკან (დიალექტ., ფერეიდ.).

ხუთ-ექს დღეს უკან წავლეთი ქერეიდანსათი, აველით ქერეიდანჩი (დია-
ლექტ., ფერეიდ.).

რატენ დღეს უკან თაჯერი მოკდა და ემ კაცმა წავიდა და ნამა დაალავა
და, რაძლა საქონელი იყო, მოზაფთა (დიალექტ., ფერეიდ.)¹⁰.

¹⁰ დიალექტურ ტექსტებზე დართულ სათანადო ლექსიკონებში უკან თავისი ფონეტიკური ვარიანტებითურთ ასე განიშარტება: იმის უკენ — იმის შემდეგ

ყველა ზემოთ მოყვანილი ნიმუში ამოკრებილია ან XIX საუკუნის მეორე ნახევრისა და XX საუკუნის დასაწყისის ქართული ლიტერატურის ოცამდე კლასიკოსის ნაწარმოებებიდან, ანდა დიალექტური მასალიდან. შემთხვევითობის თავიდან ასაცილებლად თითოეული კლასიკოსის ნაწარმოებები ან ესა თუ ის დიალექტური მასალა რამდენიმეჯერ იქნა მოხმობილი. მოპოვებული მასალა ცხადყოფს, რომ უკან თანდებულის ტრადიციული მნიშვნელობაა მხოლოდ და მხოლოდ: „შემდეგ“, „მერმე“, და არა „წინ(ათ)“, „ადრე“, „მანამდე“.

აქვე აღსანიშნავია ისიც, რომ ეს სიტყვაზმარება მოცემული მნიშვნელობით ძირითადად აღმოსავლეთ საქართველოდან გამოსულ მწერალთა ნაწერებსა და ქართული ენის აღმოსავლურ კილოებში დასტურდება. არ შეგვხვდებოდა (ზედაპირული მოძიებისას) აღნიშნული შეხამება აკაკის, დ. კლდიაშვილისა თუ ე. ნინოშვილის ნაწარმოებებში ანდა დასავლური ქართულის დიალექტურ ტექსტებში. ისიც უნდა ითქვას, რომ ამჟამად ამ ფორმებს ამკარად ხალხური სხსაუბრო (ერთგვარად დიალექტურიც კი) იერი გადაჰკრავს, მით უმეტეს, რომ თანდებულად გამოყენებულ უკან სიტყვას თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში შემდეგ ენაცვლება (მაგ., ცოტა ხნის შემდეგ, ორი თვის შემდეგ, სადილის შემდეგ და ა. შ.).

საინტერესოა ისიც, თუ რომელ სახელებს დაერთვიან აღნიშნული სიტყვები, ან რა ფორმით არიან ეს სახელები წარმოდგენილი.

სემანტიკური თვალსაზრისით ეს სახელები, ჩვეულებრივ, დროის რომელიმე მონაკვეთს აღნიშნავენ (ესენია: წუთი, საათი, დღე, წელი...), ან დღის რომელიმე ნაწილს (დილა, შუადღე...) და მასთან დაკავშირებულ სპეციფიკურ მოქმედებას (საუზმე, სადილი...), ანდა ზოგადად დროს (ასეთ შემთხვევაში, როგორც წესი, იხმარება სიტყვა ხანი).

რაც შეეხება სახელთა ფორმას, ამასთან დაკავშირებით უნდა ითქვას შემდეგი:

სპეციალური ლიტერატურის მიხედვით, თანდებულად გამოყენებული წინ „შველად მიც. ბრუნვის ფორმას მოითხოვდა...“, მაგრამ ახალ

(ზევს); უკანა — შემდეგ (მთიულ.); ამის უკვე — ამის შემდეგ (თუშ.); უკან შემდეგ, მერე, ბოლოს: დათვისას უკან — დათვისის შემდეგ (ინგილ.); უკან — შემდეგ: რაქონ დღეს უკან; ვახშამის უკანაო (ფერეიდ.); იხ. ივ. გიგინეიშვილი, ვ. თოფურია, ივ. ქავთარაძე, ქართული დიალექტოლოგია, I, თბ., 1961.

ქართულში იგი ნათეს. ბრუნვის ფორმას მოითხოვს... აგრეთვე სხვა ზმნიზებლებიც: შემდეგ, უკან, შიგნით, გარეშემო და სხვ.“¹¹

თუმცა მოცემულ დასკვნაში ზოგადი ტენდენცია არსებითად სწორად არის შეფასებული, კონკრეტულ შემთხვევებში მას (ამ დასკვნას) სიზუსტე აკლია; სახელდობრ: ჩვენ მიერ დამოწმებულ ძველი ქართულის ნიმუშებში თანდებულად გამოყენებული წინა ზმნისართი სწორედ ნათესაობითში მართავს სახელს და არა მიცემითში (**რღუნის წინათა**, **ყოვლისა წინა**, **სიკუდილის შენის წინა**, **შობისა წინავე**). მიუხედავად ამისა, მიცემითის ფორმები ძველ ქართულში აშკარად სჭარბობს ნათესაობითისას, მაშინ როცა ახალ ქართულში ბრუნვის ფორმებისა და მათი სიხშირეების თანაფარდობა შეცვლილია ნათესაობითის სასარგებლოდ (**საუზმის შემდეგ**, **სკოლის უკან**, **სახლის შიგნით**, **ხის გარშემო**...).

მაგრამ რიგ შემთხვევაში ტრადიციული მიცემითის ფორმა სტაბილურია ახალ ქართულშიც. ეს ეხება ნაცვალსახელური შედგენილობის მყარ შესიტყვებებს, როგორცაა **ამას წინათ** და **მას უკან**.

აქ ყურადღებას იქცევს ნაცვალსახელის ფორმის არანებისმიერობა თითოეულ შესიტყვებაში: მოცემული მნიშვნელობის შენარჩუნებით შეუძლებელია ნათესაობითის ფორმა (***ამის წინათ** და ***მის უკან**). მეორე მხრივ, არანებისმიერია ნაცვალსახელთა დეიქტურნაწილაკიანი და უნაწილაკო, მარტივი ფორმების შეხამება თანდებულებთან: არა გვაქვს ***მას წინათ** და ***ამას უკან**.

აღნიშნული ვარენობა საფუძველს იძლევა აპრიორულად დავუშვათ, რომ სინონიმურმა შესიტყვებებმა ერთნაირი სურათი უნდა (ან შეიძლება) მოგვცეს. მართლაც, თუ გავითვალისწინებთ, რომ უკან იგივეა, რაც **შემდეგ**, **მერე** (ქეგლ, VI), ამ სიტყვათა შემცველ ნაცვალსახელოვან შესიტყვებათა კონსტრუქციების მსგავსებაც მოულოდნელი არ უნდა მოგვეჩვენოს. შდრ.: **მას უკან** და **მას შემდეგ**. ორივეგან ნაცვალსახელი მიცემითშია და დეიქტური ნაწილაკის გარეშეა წარმოდგენილი¹². ასევეა ამჟამად რამდენადმე დიალექტური შეფერილობის მქონე შესიტყვება **მას მერე(თ)**, რომელსაც ზოგი მწერალი **შემდეგ-ის** ნაცვლად იყენებს¹³:

11 ა. შანიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 603—604.

12 საერთოდ კი, „შემდეგ და შემდგომ ახალ ქართულში... მოსდევს სახელს და მართავს მას ნათესაობითსა და მიცემითში“ (არ. მარტიროსოვი, თანდებული ქართულში: ივე, I, თბ., 1946, გვ. 246).

13 არ. მარტიროსოვი, დასახ. ნაშრ., გვ. 246. ილუსტრაციებიც ამ ნაშრომის მხედვეთაა დამოწმებული.

სასიძო ზომ მოვა ნიშნის მერეთ, იმას რაღას უზამ (ილია).

ჩემი თინათინ არ დაიზავროს ჩემს მერე (ლ. ქიაჩ.).

ანალოგიურ კონსტრუქციას იძლევა კიდევ ერთი შესიტყვება, რომელშიც თანდებულად გამოყენებულია სიტყვა აქეთ. „მისი ფუნქციაა აღინიშნოს ადგილი და დრო“¹⁴. ეს შესიტყვებაა მას აქეთ = მას შემდეგ, იმ დროიდან (ქეგლ, V), რომელიც ზემოაღნიშნულ შესიტყვებათა მნიშვნელობით წარმოადგება:

მას აქეთ, რაკი შენდამი ვცან მე სიყვარული,
პოი, მამულო, გამიკრთა მე ძილი და შეება (ილია).

დილას აქეთ არა მიჰამია-რაო (ილია).

ბრმოცი წელი მეტია მას აქეთ, მაგრამ ასე მგონია... ახლა იყო შეთქი (აკაკი).

ამის მხახავსა მას აქეთ თვალთა დამაკლდა ჩინია (რ. ერისთ.).

შდრ., აგრეთვე: ჩვენი წელთაღრიცხვით = ქრისტეს შემდეგ = ქრისტეს აქეთ¹⁵.

რაც შეეხება დროული თვალსაზრისით იდენტური მნიშვნელობის (=შემდეგ), ოღონდ ორიენტაციის მიხედვით დაპირისპირებული იქით სიტყვის თანდებულად გამოყენებას ანალოგიურ მყარ შესიტყვებაში, იგი კვლავ ნაცვალსახელის მიცემითის ფორმას დაერთვის, ოღონდ ნაცვალსახელი ამჯერად დეიქტურნაწილაკიანია: ამას იქით¹⁶ ან — გავრცობილი სახით — დღეის ამას იქით. მისი მნიშვნელობაა: დღეის შემდეგ, ამ დღიდან მოყოლებული, — ამიერიდან, დღეიდან (ქეგლ).

მამასადამე, გვაქვს ნაცვალსახელოვან შესიტყვებათა ორი რიგი:

1. მარტივი, დეიქტური ნაწილაკის უქონელი რიგი: მას უყან, მას შემდეგ, მას მერე, მას აქეთ. შესიტყვებათა მმართველი წევრები დროული თვალსაზრისით სინონიმური მნიშვნელობისაა:

2. დეიქტურნაწილაკიანი რიგი: ამას წინათ, ამას იქით. შესიტყვებათა მმართველი წევრები დროული თვალსაზრისით ანტონიმური მნიშვნელობისაა. როგორც ვხედავთ, მადიფერენცირებელი ფუნქცია ეკისრება დეიქტურ ნაწილაკს:

პირველ რიგში მარტივი, უნაწილაკო ნაცვალსახელი ენაცვლება აღრინდელი დროის აღმნიშვნელ სიტყვას, მეორე რიგში კი ა-ნაწილა-

14 ბრ. მარტიროსოცი, დასახ. ნაშრ., გვ. 246.

15 ანალოგიურია ადამს აქეთ: „ადამს აქათ მეხუთე კელმწიფე ყოფილა (ვისრ.).“

16 „იქით ადგილის ზმნიზებაა, მაგრამ ამას იქით — ადგილისაც და დროისაც“ (ა. შანიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 597).

კიანი ნაცვალსახელი ენაცვლება ახლანდელი, უფრო ზუსტად, მოსა-
უბრესთან დაახლოებული დროის, ე. ი. საუბრის თანადროული მო-
მენტის აღმნიშვნელ სიტყვას. ამ დროის სიმბოლური გამოხატულებაა
დღეს (დღევანდელი დღე). შდრ. სამი ვარიანტი: **ამას იქით, დღეის ამას
იქით და დღეის იქით**:

... ამას იქით მინც გამოვიფხიტოთ ყურები (დ. მაჩხ.).
დღეის ამას იქით ვინც მავისთანა სულელურ ხმებს ერის ხალხში,
...დაესჯევენებ (ილია).

დღეის ამას იქით ზედ აღარ შემოგხედავ! (შ. არაგვ.).
მე... დღეის იქით! ერთი დღე ნულარ მაცოცხლოსო! (ე. ნიწ.).

აქედან გამომდინარე, შესიტყვება **ამას წინათ** გაიაზრება როგორც
დღეის, ახლანდელის წინამავალი, ე. ი. წარსული დროის აღმნიშვნელი,
ხოლო **ამას იქით** — როგორც დღეის, ახლანდელის მომდევ-
ნო ანუ მომავალი დროის აღმნიშვნელი შესიტყვება.

საგულისხმოა მეორე დაპირისპირებაც: მოცემულ ორ რიგში შე-
საბამისად განაწილებულია ანტონიმთა ორი წყება: ერთი მხრივ, **უკან**
და **წინათ**, მეორე მხრივ კი — **აქეთ** და **იქით**.

შდრ.: **მას უკან — ამას წინათ; მას აქეთ — ამას იქით.**

როგორც ვნახეთ, **წინ(ათ)** და **უკან** სიტყვები სალიტერატურო
ენაშიც — ძველსა და ახალში, — და დიალექტებშიც მხოლოდ და მხო-
ლოდ ანტონიმურად უკავშირდებიან ერთმანეთს. ამავე ურთიერთობას
ადასტურებს მათი შეხამება ნაცვალსახელთა დეიქტურნაწილაკიან და
უნაწილაკო ვარიანტებთან (**ამას წინათ — მას უკან**).

ისმის კითხვა: რამ განაპირობა ამ, ერთი შეხედვით, ურყევი წე-
სის დარღვევა? რა საფუძველზე აღმოცენდა **უკან** სიტყვის საპირის-
პირო მნიშვნელობა, ე. ი. რატომ ან როგორ მოხდა **წინ** და **უკან** თან-
დებულთა სინონიმიზაცია?

ვფიქრობთ, თანდებულად გამოყენებული **უკან** სიტყვის ხმარება
საპირისპირო (=წინ, აღრე, უწინ) მნიშვნელობით უნდა შეფასდეს
როგორც სხვა ენიდან პირდაპირ გადმოღების, კალკირების შედეგი.

საქმე ისაა, რომ ჩვენთვის საინტერესო თანდებულოვან კონსტ-
რუქციებში ოპოზიციაა **წინ — უკან** რუსულში შესაბამისად გვაძლევს
ოპოზიციას: **назад—спустя**. შდრ.: **два часа (тому) назад—ორი საა-
თის წინ**, და: **два часа спустя—ორი საათის შემდეგ (უკან)**; ცალ-ცალკე
რომ გამოვყოთ ადეკვატები, გვექნება: **წინ—назад**, **უკან (=შემდეგ, მე-
რე)—спустя**. მაგრამ იმის გამო, რომ რუსული **назад**, ზმნისართის ქარ-
თული ეკვივალენტი დამოუკიდებლად ხმარებისას არის **უკან (пошел на-
зад—უკან წავიდა)**, როგორც ჩანს, დასაშვებად იქნა მიჩნეული აღ-

ნიშნულ კონსტრუქციებში **назад** სიტყვის გადმოღება არა აზრობრივად, „შინაგანად“ ეკვივალენტური წინ სიტყვით, არამედ ამ უკანასკნელის ანტონიმით, „გარეგნულად“ ეკვივალენტური უკან სიტყვით¹⁷. უგულებელყოფილია ის გარემოება, რომ რუსული **назад** და ქართული უკან ერთმანეთის შესატყვისებია მხოლოდ სივრცის, ადგილის მნიშვნელობით და არა დროისა, ე. ი. ისინი ერთმანეთს შეესატყვისებთან როგორც ზმნისართები და არა თანდებულები.

კალკირების პროცესი, ჩვენი აზრით, უნდა გაეადვილებინა რუსულისათვის საერთოდ არადამახასიათებელ — თანდებულოვან (და არა წინდებულოვან) კონსტრუქციას, რითაც იგი ქართულისათვის ორგანულ — თანდებულოვან — კონსტრუქციებს ემსგავსებოდა¹⁸, გრამატიკულ-ფორმობრივმა მსგავსებამ — იდენტურმა სიტყვათა რიგმა (რიცხვითი სახელი+არსებითი სახელი+თანდებული) და სახელის ბრუნვის ფორმამ (ნათესაობითი ბრუნვა) სემანტიკური იდენტოფიკაციაც დააჩქარა.

აქ გასათვალისწინებელია შემდეგი გარემოებაც:

როგორც ზემოთ აღინიშნა, ამოსავალი დროითი მნიშვნელობით გამოყენებულმა უკან თანდებულმა თანდათან სასუბრო-დიალექტური შეფერილობა მიიღო, სალიტერატურო ენაში ერთგვარად ზედმეტი შეიქმნა მისი ხმარება და ამიტომ თანამედროვე ქართულ სალიტერატურო ენაში მას შეენაცვლა შემდეგ (თვით მყარ შესიტყვებაშიც კი; შდრ.: მას უკან — მას შემდეგ). ქვეწყობილ წინადადებაში კი მხოლოდ ამ უკანასკნელმა გაიკაფა გზა. მაგ.: „კარგა დიდი ხანი იყო მას შემდეგ გასული, რაც გვადის ფორიების მოჯამაგირეობისათვის თავი ჰქონდა განებებული“ (ლ. ქიჩი., ქველ).

ამრიგად, სალიტერატურო ენაში უკან სიტყვის დროითი მნიშვნელობა თანდათან მინელდა და ამ აზრით ეს სიტყვა, შეიძლება ითქვას,

17. შესაძლოა, „უნიფიკაციის“ ამ პროცესს — ამჯერად თვით ქართულ ნიდაგზე — ქვეცნობიერად ხელი შეუწყო იმანაც, რომ უკან სიტყვის მნიშვნელობა ქართულში დაბრუნების სემანტიკასთანაა დაკავშირებული; იხ. იაეთი გამოთქმები, როგორცაა უკან დიხია, უკან გაბრუნდა|გატრიალდა, უკან მისცა (= დაუბრუნა, ისევ მას მისცა) და ა. შ. ხოლო უკან დახვეა, უკან დაბრუნება დროში (დროის თვალსაზრისით) სემანტიკურად წინათ სიტყვის მნიშვნელობის (=ადრე, უწინ) ტოლფასია.

18. ამ პროცესს კიდევ უფრო დააჩქარებდა ზეპირ მეტყველებაში თანდებულის წინამავალი **томы** ნაცვალსახელის თანდათანობით შესუსტება-გაქრობა, რითაც ეს ანტონიმური მეწყვილე ხდებოდა.

ამჟამად დიალექტიზმადაა ქცეული¹⁹. თანამედროვე სალიტერატურო ენაში მისი „გამოღვიძება“ და ხმარების არის ხელოვნური გაფართოება, ვფიქრობთ, ბოლო ხანების სალიტერატურო ენაში სასაუბრო ელემენტის გაძლიერებასთან უნდა იყოს დაკავშირებული. ამ ტენდენციის ერთ-ერთ კონკრეტულ გამოვლენად შეიძლება მივიჩნიოთ შეგნებული თუ ქვეცნობიერი სწრაფვა უკან თანდებულის დროითი მნიშვნელობის თავის უფლებებში აღდგენისაკენ. მაგრამ ძველის მიბაძვის ეფექტი მოჩვენებითი აღმოჩნდა, რადგან ძველი მნიშვნელობა კი არ აღდგა, არამედ ახალი და, რაც მთავარია, საპირისპირო მნიშვნელობა წარმოიქმნა.

ამგვარად, სასაუბრო ენისაკენ მიბრუნებისა და ტრადიციული ფორმების მიბაძვის თვალსაზრისით, უკან სიტყვის ხმარება წინათ, უწინ სიტყვების გაგებით უნდა შეფასდეს როგორც ფსევდოიმიტაცია, ხოლო ფაქტობრივი ვითარებიდან ამოსვლით — როგორც კალკი.

ამასთან დაკავშირებით საინტერესოა, რომ უმართებულოდ გამოყენებული უკან თანდებული მხოლოდ დროის მონაკვეთთა აღმნიშვნელ სახელებს, ისიც — მხოლოდ ნათესაობითი ბრუნვის ფორმებს დაერთვის (დღის, თვის, წლის... უკან). კლასიკოსების ენასა და დიალექტებში დადასტურებული ეს სიტყვა კი, როგორც ზემოთ უკვე აღინიშნა, ამით გარდა კიდევ სხვა სემანტიკის სახელებს დაერთვის (დილა, შუადღე... სადილი, ვახშამი... (პატარა, ცოტა, მცირე) ხანი, ... სიკვდილი და ა. შ.).

მამასადამე, პროდუქტიულობის თვალსაზრისითაც შესაბამისობა უკან სიტყვის ძველ, ტრადიციულ მნიშვნელობასა და „განახლებულ“ (სინამდვილეში — ახლებურ) მნიშვნელობას შორის დარღვეულია. ამ უკანასკნელის ხმარება-გავრცელების არე მართულ სახელთა მხოლოდ ერთი სემანტიკური ჯგუფით იზღუდება და ამიტომ მხოლოდ ნაწილობრივ ფარავს ტრადიციული მნიშვნელობის სარეალიზაციო არეს.

დასკვნა:

არც ისტორიულად და არც ამჟამად ქართულ სალიტერატურო ენაში უკან თანდებულის ხმარებას საპირისპირო წინათ დროითი მნიშვნელობით არავითარი გამართლება არ შეიძლება ჰქონდეს. უკან ტრადიციულად მომდევნო, გვიანდელი ვითარების აღსანიშნავად გამოიყენებოდა. მოგვიანებით დროული ფუნქციის შესუსტებამ ამ სი-

¹⁹ სალიტერატურო ენას დროის ფუნქციით (=შემდეგ, მერმე) გამოყენებული უკან ზმნისართი მხოლოდ მოქმედებითის ფორმასთან ხმარებისას შემორჩა. მაგ.: „ციცო... შერაბის ერთადერთი და ორა წლით უკან სწავლობდა“ (რ. ჯაფ.).

ტყვას დიალექტური ყდერადობა შესძინა და მას შემდეგ შეენაცვლა, რომელსაც სინონიმებს შორის (უკან, მერე, აქეთ) ამჟამად გაბატონებული მდგომარეობა უჭირავს თანამედროვე ქართულ სალიტერატურო ენაში. აღრინდელი ვითარების აღსანიშნავად კი მხოლოდ წინა წინათ უნდა ვიხმაროთ: ხუთი წუთის წინ, ორი წლის წინ, მრავალი საუკუნეების წინ(ათ) და ა. შ.

აქედან გამომდინარე, გაუმართლებელია აგრეთვე საქმის წარმოების პრაქტიკაში გასული თარიღის აღსანიშნავად ბოლო ხანებში უმართებულოდ ხმარებული — ასევე კალკირებული — გამოთქმა უკანა რიცხვით, რომელიც პირდაპირი, სიტყვასიტყვითი თარგმანია რუსული გამოთქმისა задним числом²⁰.

სათანადო შინაარსის გადმოსაცემად ადეკვატური გამოთქმები იქნებოდა: გასული რიცხვით, წინა რიცხვით ან წინა თარიღით. რუსულ-ქართული ლექსიკონის აკადემიურ გამოცემაში ამ გამოთქმის ქართულ ეკვივალენტად მიჩნეულია გამოთქმა — გასული, წინა რიცხვით²¹. უპირატესობაც, აღბათ, ამ ვარიანტს უნდა მიენიჭოს.

20 მაგალითად: „ხომ არ ფიქრობს პროფესორი... რომ მკითხველი გაუგებრობაში „უსასრულო რეგრესიის“ (!) ასაცდენად „უკანა რიცხვით“ მოიხმარებს, თუ როგორია... დაყენებული საკითხის გადაწყვეტა?“ (კომ.).

21 რუსულ-ქართული ლექსიკონი, თბ., 1983.